

---

hartstochtelijk gesteunde scholing waren aanzienlijk. Nederlanders oefenden zich in publiek debat, leerden argumenten uit te wisselen met geestverwanten én tegenstanders. Onbeperkt moeten we ons die participatiesamenleving overigens ook niet voorstellen. De Groot had in zijn jonge jaren de excessen meegemaakt van de Franse revolutie. In later jaren maakten het geweld in Frankrijk in 1830 en 1848 een diepe indruk op hem. De Groningse hoogleraar geloofde in opvoeding en ontwikkeling, maar dan wel beschermd door de Nederlandse natiestaat en daarbinnen door een bezielende werking van de Nederlandse Hervormde Kerk op heel het volk. In die zin was hij zich ervan bewust tot een 'nationale elite' te behoren. Zonder deze overkoepelende kaders leek geen vooruitgang mogelijk. Onbezonnen democratisering zou dan kunnen uitmonden in 'oglocratie', een gevaar dat eveneens dreigde in de protestantse Afscheiding van 1834. Het politieke liberalisme van Thorbecke beschouwde hij als een hoogst riskant experiment, de rooms-katholieken als een potentieel gevaar voor het weldadige protestantse karakter der natie, de joden als 'welkome gasten' (die echter niet geacht werden zich al te zeer in te laten met 's lands politiek en schoolinrichting).

Stellen we de vraag hoe dit boek zich verhoudt tot de bestaande literatuur, dan vallen twee thema's op. Allereerst de positionering van de theologie binnen de geesteswetenschappen, die nodig is om het oeuvre van De Groot in zijn eigen karakter te verstaan. De dynamische aspecten van de Groninger godgeleerdheid komen het duidelijkst uit wanneer beseft wordt dat De Groot ook een geesteswetenschapper was: de principes van *sola fide* en *sola Scriptura* konden door hem onmogelijk statisch worden opgevat. Hij respecteerte de traditie, maar evenzeer het toenemend inzicht dat zijn universiteit op zo'n stimulerende manier representeerde, gebruikmakend van de door God gegeven verstandelijke faculteiten. Uiterst nuttig voor de hedendaagse lezer is ook de bespreking van De Groots reactie op het liberalisme. Zoals bekend maakte Thorbecke rond het midden van de negentiende eeuw een grote opgang in de provincie Groningen. Het is dan ook attractief om de Groninger godgeleerdheid achteraf als een vroeg stadium van datzelfde liberalisme te beschouwen, zowel in de politiek als in de theologie. Die interpretatie is des te verleidelijker omdat dit precies was wat

De Groots orthodoxe tegenstanders indertijd ook al beweerden! Maar al te gemakkelijk kan dan een beeldvorming ontstaan van de Groninger richting, liberalisme en uiteindelijk modernisme als opeenvolgende stadia van dezelfde denkbeweging. Deze visie wordt overtuigend door Vree weerlegd.

Het heftige verzet van De Groot tegen wat hij als het roomse gevaar beschouwde wekt achteraf wel enige bevreemding. Hij was toch óók degene die het kiemen van de *Nederlandse* Reformatie bij voorkeur herleidde tot de 'inheemse' Moderne Devotie en tot laat-middeleeuwse humanisten als Wessel Gansfort en Desiderius Erasmus. Vree voegt daar echter aan toe dat zijn toon tegenover de Rooms-katholieke Kerk in later jaren milder werd, zoals hij tevens meer oog kreeg voor de relevantie van het rabbijnse jodendom voor de christelijke theologie.

Al deze onderwerpen – en nog veel meer – worden door Vree met een enorme kennis van zaken behandeld. Mede daardoor is het niet een boek geworden om in één keer uit te lezen. De auteur heeft een opzet gekozen waarin het accent valt op de verschillende dossiers waarmee De Groot tijdens diens lange en veelzijdige arbeid te maken kreeg. Deze werkwijze resulteert niet zozeer in één doorlopend betoog, als wel in een lange reeks van zorgvuldig geschreven lemmata. Als voorbeeld noem ik enkele opeenvolgende paragrafen in hoofdstuk VI: '309; Voor afschaffing der slavernij, tegen Da Costa en het misbruik van kerkelijke goederen – 311; Zorg voor zwakzinnigen, geesteszieken, kwetsbare meisjes en doofstommen – 313; Strijd tegen Rome via België – 315; Geen extra reglement op het ambt van koster, voorlezers en voorzangers – 316; Twintig jaar Vrouwenvereniging Groningen en een Kweekschool voor de zeevaart, enz.'

*De Groninger godgeleerden* was een jeugdwerk, waarin allerlei vragen voorlopig nog onbeantwoord mochten blijven, in afwachting van de uitkomsten van nog te verrichten onderzoek. *Kerk, huis, school en staat* is het werk van een gerijpt historicus, voltooid na het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. Ondanks de zakelijke toon komt daarin een licht element van weemoed mee: wat belangrijk is dient nú gezegd te worden, 'zo lang het dag is'. Er wordt een balans opgemaakt. Dat gebeurt door enkele grote lijnen te trekken (ze worden helder samengevat in hoofdstuk XI), maar toch vooral door de uiterste zorg die besteed wordt